

Ikony w języku

MACIEJ MROZIK

Instytut Badań Literackich

Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego

maciejmrozik@wp.pl

Pionierskie badania nad Polskim Językiem Migowym (PJM) mają na celu opisanie gramatyki tego języka oraz stworzenie jego słownika, dzięki czemu łatwiej będzie zrozumieć świat ludzi niesłyszących, porozumiewających się PJM.

Badania te pozwalają zarazem lepiej zrozumieć podstawowe mechanizmy rządzące ludzką mową

Jedną z najciekawszych cech Polskiego Języka Migowego (PJM) jest jego odmienność strukturalna w porównaniu z językami dźwiękowymi (np. współczesną polszczyzną). Jest to związane z wykorzystywaniem do komunikacji kanału wizualno-przestrzennego, który kryje zupełnie inne możliwości niż kanał dźwiękowy.

Na przykład: w językach fonicznych dominują struktury linearne, oparte na kolejności poszczególnych elementów. Wyrazy w zdaniu następują po sobie, tworząc komunikat. Natomiast w językach migowych ogromna liczba zjawisk oparta jest na mechanizmach nieliniarnych (symultanicznych), które nie mają takiego aspektu jak kolejność.

Inna charakterystyczna różnica między językami dźwiękowymi a migowymi, to stopień rozpowszechnienia poszczególnych typów znaków: symboli, wskaźni-

Krzysztof Kallinski

Fraza „samochód przejechał koło domu” w PJM przypomina rzeczywistą sytuację pod względem relacji przestrzennych

ków i ikon. Ostatni z nich występuje w językach dźwiękowych niezwykle rzadko, natomiast w językach migowych jest szeroko rozpowszechniony.

Ikoniczność w językach dźwiękowych

Cóż to takiego znak ikoniczny (ikona)? Jest to taki znak, który w jakiś sposób przypomina rzecz, do której się odnosi, jest do niej w jakiś sposób podobny. Na przykład pionowy znak drogowy oznaczający przejście dla pieszych jest znakiem ikonycznym, ponieważ przedstawiony na nim rysunek przypomina z wyglądu człowieka przechodzącego przez „zebrę”. Inne typowe znaki ikoniczne to mapy i plany, a także portrety pamięciowe przestępców.

Znaki ikoniczne mogą opierać się nie tylko na zmyśle wzroku, lecz na dowolnym z ludzkich zmysłów. Na przykład „pocierane” reklamy perfum wydzielają zapach, który jest ikonycznym znakiem reklamowanego produktu.

W językach dźwiękowych również pojawiają się znaki ikoniczne. Najbardziej znanym ich przykładem są tzw. onomatopeje, czyli wyrazy dźwiękonaśladowcze. Na przykład wyraz „muuu!” jest podobny do muczenia krowy. Także samo słowo „muczenie” jest wyrazem dźwiękonaśladowczym. Inne przykłady to „kapanie”, „szepcanie”, „gulgotanie”, „grzechotanie”, „prucie” (np. swetra), „świsł”, „dudnienie”, „plusk”. Można się zastanawiać, czy znakami ikonycznymi nie są też słowa takie jak „bomba” czy „wybuch” – chociaż niewątpliwie tu komponent ikoniczny jest o wiele słabszy.

Zwróćmy uwagę, że ikoniczność nie kłóci się wcale z umownością. Znaki ikoniczne są, jak wszystkie inne znaki, konwencjonalne. Po polsku szczekanie psa odda-

jemy jako „hau! hau!”, po angielsku jako „woof! woof!” (czyt. łuf! łuf!), po rosyjsku – „gaw! gaw!”, po litewsku – „am! am!”. Chociaż każde z tych słów jest inne, to wszystkie są onomatopejami (znakami ikonicznymi), bo dźwiękowo przypominają swój przedmiot. Tyle że w każdym z tych języków inny zestaw dźwięków uznano za najpodobniejszy do szczekania.

Ikoniczność a kanał komunikacyjny

Chociaż możemy podać wiele przykładów ikoniczności w językach dźwiękowych, jest jednak oczywiste, że tego typu wyrazy i konstrukcje są w nich stosunkowo rzadkie.

Inaczej jest w językach migowych. Tu znaków wyraźnie ikonicznych jest bardzo dużo. Jest to niewątpliwie konsekwencja posługiwania się przestrzenią jako kanałem komunikacyjnym. W przypadku języków dźwiękowych kanał komunikacyjny ogranicza zakres tego, co można ikonicznie wyrazić.

Skoro znak ikoniczny jest podobny do przedmiotu, który oznacza, to musi on do tego przedmiotu być podobny pod jakimś względem. Znaki zapachowe muszą być podobne pod względem zapachu, a dźwiękowe powinny podobnie brzmieć. Znaki wizualno-przestrzenne muszą w jakiś sposób przypominać aspekt przestrzenny elementu rzeczywistości, którego dotyczą. A ponieważ wzrok jest w ludzkim doświadczeniu świata zmysłem świetnie wykształconym i dominującym, istnieje bardzo wiele wizualno-przestrzennych aspektów rzeczywistości, które jesteśmy w stanie uchwycić, a potem – jeśli mamy ku temu odpowiednie środki – przekazać.

Trzy typy ikoniczności w PJM

W PJM możemy mówić o trzech rodzajach ikoniczności. Pierwszym jest podobieństwo znaku do oznaczanego przedmiotu pod względem kształtu, drugim – podobieństwo pod względem relacji przestrzennych, trzecim – podobieństwo ruchu (jego trasy, szybkości itp.).

O pierwszym z tych typów możemy mówić, gdy układ dłoni lub narysowany w powietrzu zarys jest w jakiś sposób podobny do przedmiotu, który znak ma przedstawiać. Widać to wyraźnie w znakach takich jak „dom” (dwie dłonie układają się w kształt dwuspadowego dachu) albo „kubek” (dłoń układa się w cylindryczny kształt przypominający kubek).

O drugim typie mówimy w przypadku specjalnych znaków lokalizujących (nazywanych czasami „klasyfikatorami”), które służą do opisywania relacji przestrzennych. Na przykład zdanie „Chłopiec stoi pod drzewem” zamigamy przez „ustawienie” obok siebie znaku oznaczającego lokalizację drzewa (lewą ręką) i znaku oznaczającego lokalizację chłopca (prawą ręką). Z kolei frazę „plac otoczony domami” przekazemy powtarzając kilka razy znak dom, z równoczesnym ruchem półkuli-

Instytut Głuchoniemych im. ks. J. Falkowskiego

Ocenia się, że osób posługujących się PJM w Polsce jest około 50 000. Nauka języka migowego prowadzona jest od najmłodszych lat – tak robi się to w najstarszej placówce tego typu, Instytucie Głuchoniemych w Warszawie

Krzysztof Kalinski

W językach dźwiękowych znaki ikoniczne pojawiają się bardzo rzadko, są za to szeroko wykorzystywane w językach migowych. Z definicji znaki te muszą odzwierciedlać konkretne cechy przedstawianych obiektów. Znak „dom” przypomina dwuspadowy dach

stym – jest to jak gdyby „rysunek w powietrzu” domów otaczających plac.

Trzeci typ jest chyba w PJM najbardziej rozpowszechniony. Chodzi tu o takie znaki, które opisują przemieszczanie się jakichś obiektów w przestrzeni. Wszystkie czasowniki ruchu w PJM mają w artykulacji element ruchu – i już to jest przykładem ikoniczności. Ale podobieństwo pomiędzy ruchem a jego przedstawieniem może być bardziej szczegółowe. Jest tak w przypadku wypowiedzi opisujących szczegółowo tor ruchu bądź jego prędkość. Tu również możemy mówić o wyspecjalizowanej grupie znaków (także czasami nazywanych „klasyfikatorami”). Ten typ ikoniczności występuje w zdaniach typu „samochód przejechał koło domu”, ale także w zdaniach, których właściwie nie da się adekwatnie przełożyć na język polski: „samochód jechał w taki to a taki sposób” (zakreśla się w powietrzu trasę samochodu).

W drugiej i trzeciej grupie znaków widać wyraźnie, że posługiwanie się PJM to częstokroć swoiste „rysowanie” w przestrzeni pewnych obrazów (scenek, mapek) – ruchomych bądź nie. Zresztą przejawów ikoniczności w PJM jest więcej, obejmując nawet niektóre abstrakcyjne mechanizmy gramatyczne. Opisane trzy grupy to tylko najprostsze mechanizmy. Zdarzają się jednak sytuacje bardziej skomplikowane. Na przykład znak „filiżanka” nie jest podobny do filiżanki, tylko do dłoni trzymającej filiżankę. Można tu mówić o połączeniu wskaźnika i ikony.

Polskie badania nad PJM

Ponieważ ikoniczność nie jest sprzeczna z konwencjonalnością, istnienie wielu znaków ikonicznych w językach migowych nie pociąga za sobą istnienia jednego uniwersalnego języka migowego. Między językami migo-

wymi różnych krajów istnieje wiele podobieństw, ale nie są to podobieństwa większe niż między blisko spokrewnionymi językami dźwiękowymi.

Obszary posługiwania się danym językiem migowym nie zawsze odpowiadają obszarom posługiwania się językami dźwiękowymi. I tak, Wielka Brytania ma inny język migowy (Brytyjski Język Migowy) niż Stany Zjednoczone (Amerykański Język Migowy), ale zarazem ten sam język migowy co Stany Zjednoczone ma anglojęzyczna część Kanady. Podobnie, głusi w Rosji i Bułgarii posługują się tym samym językiem (Rosyjskim Językiem Migowym).

Lingwistyczne badania nad Polskim Językiem Migowym (PJM) zaczęły się w połowie lat 90. XX wieku, a więc z ponad trzydziestoletnim opóźnieniem w stosunku do pionierskich badań amerykańskich nad Amerykańskim Językiem Migowym (ASL, pierwsza monografia: 1960). Od 1997 roku na Uniwersytecie Warszawskim pod kierownictwem prof. Marka Świdzińskiego działa grupa badaczy zajmujących się zagadnieniami gramatyki PJM. Są to ciągle jeszcze studia mało zaawansowane, ale dotychczasowe wyniki są bardzo obiecujące, a ich waga dla zrozumienia najbardziej elementarnych mechanizmów i struktury języka naturalnego jest nie do przecenienia.

Badania nad ikonicznością prowadzone są w ramach szerszego projektu – opracowania systemu klasyfikacji znaków w PJM. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

Farris M.A. (1994). Sign Language Research and Polish Sign Language. *Lingua Posnaniensis*, XXXVI.

Świdziński M., Gałkowski T. (red.) (2003). *Studia nad kompetencją językową i komunikacją niesłyszących*. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.